

HIKOYADA BEMOR AYOL RUHIYATI TASVIRLARI (ZULFIYA QUROLBOY QIZI HIKOYALARI MISOLIDA)

Uktamova Shohinaxon Dilmurodjon qizi

FarDU magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek hikoyachiligida bemor ayol obrazi, uning o'ziga xos ruhiy olamini tasvirlash va shakllantirishda badiiy psixologizmning ahamiyati Zulfiya Qurolboy qizining "Ayol" va "Latofatxonim" hikoyalari misolida o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *hikoya, badiiy psixologizm, janr, bemor ayol ruhiyati, badiiy nutq, peyzaj, badiiy detal, psixofiziologik tasvir.*

Adabiyotdagi nasriy turning eng muhim janrlaridan biri bo'lgan hikoya janri va bevosita o'zbek hikoyachiligining ilk davri, dastlabki namunalarning o'ziga xos janr xususiyatlari, poetikasi, strukturasi va badiiyati har doim diqqat markazida bo'lib kelgan.

O'tgan asrning 90-yillaridan keyingi 20 yillik taraqqiyot bosqichi o'zbek adabiyotidagi epik tur takomilida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu davrda, avvalo, epik tur janrlarning shakl va mazmunida jiddiy o'zgarish yuz berdi. Ikkinchidan, yangicha inson konsepsiyasiga munosabat shakllandi. Uchinchidan, mavzu doirasi kengaydi va yangilandi.

To'rtinchidan, janrlarning sintezlanishi hodisasi yuz berdi. Beshinchidan tarixga munosabat o'zgardi. Oltinchidan, o'zbek adabiyotiga emin-erkinlik bilan G'arb adabiyotiga oid xususiyatlar ong oqimi, absurd, ekzisensializm, modern yo'nalishlari kirib kela boshladi. M.M.Do'st, X.Do'stmuhammad, G.Hotamov, N.Eshonqul, A.Yo'ldoshev, Z.Qurolboy qizi kabi o'rta bo'g'in va yosh ijodkorlar avlodi yevropacha badiiy usullarni dadillik bilan olib kirdilar va epik turning ham shaklan, ham mazmunan yangilanishiga munosib hissa qo'shdilar. [1, 52] Jumladan, Zulfiya Qurolboy qizining bir qator hikoyalarida mana shu jihatlarni uchratishimiz mumkin. Ijodkorning ko'plab hikoyalarida ayol obrazi, o'ziga xos olami, uning tabiat bilan, atrof-muhit bilan munosabatlari badiiy nutq, badiiy psixologizm, psixofiziologik holatlari va portret tasvirlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Badiiy adabiyotda ayol ruhiyati, uning ichki olamini tasvirlashga oid o'rganishlar olib borilgan bo'lib X.Muhammedova "Charlz Dikens asarlarida ayol xarakteri tipologiyasi" , U. Fayzullayeva " Virjiya Vulf romanlarida ayol ichki dunyosining tasvirlanishi" , N.Muhammedova "Margaret Drebbel asarlarida ayol obrazi va uning ijtimoiy maqomining o'ziga xosligi" mavzularida filologiya fanlari bo'yicha nomzodlik dissertatsiyalarini himoya qilganlar va bu kabi izlanishlar davom etmoqda. Zulfiya Qurolboy qizining "Ayol" hamda "Latofatxonim" hikoyalarida bemor ayol obrazi to'laqonli tasvirlashda badiiy psixologizm ahamiyatli hisoblanadi.

Har ikki hikoyada ham ayol, xususan, bemor ayol, uning ruhiy olami badiiy tasviri vositalar, obrazlarning badiiy nutqi, psixofiziologik holatlari badiiy psixologizm tasvirlari vositasida yoritib beriladi. “Ayol” hikoyasida peyzaj bemor ruhiyati bilan parallel tarzda tasvirlanadi.

Hikoya boshlanishidagi quyosh tasviri bemor ayol – Nazokat psixologizmi bilan uzviy bog‘liq: oppoq nurning “ayolning yuzida jilva qilishi”, “yumuq qovoqlarini qizartirishi”, “yanoqlariga ilingan marvarid tomchilarida va barmoqlaridagi uzukning olmos ko‘zchalarida aks etishi” da hamda “ayol ko‘zlarini yumib, quyosh nurlarini simirishi” da, personaj nutqidagi ohista pichirlab “Seni qanchalar yaxshi ko‘raman quyosh!..” deyilishida ayolning hayotga bo‘lgan muhabbati aks etadi.

Bemorni davolovchi keksa shifokor Nazokatning turmush o‘rtog‘i - Shavkatni xonasiga chaqirganida ayolining “ahvoli yaxshi emas” ligi, “hozirligini ko‘raverishi” ni aytganidan ham ma‘lumki, kundan- kunga bemorning ahvoli yomonlashib boradi. Shifokor va bemorning o‘zaro suhbatida bemor ayolning ruhiyati yoritiladi:

“Qalaysiz, qizim, isitma bezovta qilmayaptimi endi? Nazokat mahzun jilmaydi, ko‘zlarining ostida ajin g‘ujumi paydo bo‘ldi.

– Yaxshiman.

– Haroratini o‘lchang, - dedi doktor hamshiraga qarab. Keyin yana Nazokatga yuzlandi. – Menda gapingiz bor ekan. Eshitaman, qizim.

– Shish masalasida ... – Nazokat gapirolmay qoldi.

– Xo‘sh.

– Qornimda yana suv to‘plangan shekili? Qarang...Shu suyuqlikning hammasini birdan oldirsam, shish qaytadimi?...– Nazokatning ko‘zlari g‘iltillandi.

– Shish qaytadi, - dedi doktor vazminlik bilan. – Lekin menimcha...Sizga doktor sifatida emas, oddiy bir odam, otangiz qatori bir odam sifatida aytadigan bo‘lsam... buni maslahat bermayman.

– Nega?

– Endi...shunisi ma‘qul... - Doktor nigohlarini qayerga yashirishni bilmasdi.

Tog‘day doktor birdan kichrayib qolganday his qildi o‘zini.

– Tushunib turibman ...- dedi bir ozdan keyin ovozi xirillab. – Biz keragini oldik suyaklikning... Ammo ortiqcha azobning nima keragi bor?

– Mayli, men chidayman...- dedi Nazokat ters qarab yotgan ko‘yi. – Hammasiga chidayman.

Doktor o‘rnidan turdi. Nazokat jon holatda doktorning qo‘lidan ushladi.

– Bilaman, oz qolganini bilaman. Lekin bunday xunuk alfozda o‘lishni istamayman. Istamayman!

Doktor qo‘lini avaylab tortib olib, xonadan chiqdi”.

“Ayol” hikoyasidagi bemor ayol – Nazokat hayotga tashna, ruhiy barkamol va irodali ayol sifatida gavdalantiriladi bemor ayol obrazlari irodasi kuchli, hayotga muhabbati so‘nmagan, og‘ir xastalikda ham sinovga yengilmagan qahramon sifatida tasvirlanadi.

U azob cheksa ham yaqinlari xotirasida nazokatli ayol sifatida qolmoqchi, uning ruhiy olamida nafislik, hayotga muhabbat yashaydi. “Latofat xonim” hikoyasi esa qahramon tasviri dastlab hayotga nisbatan umidlari so‘ngandek tasvirlansa ham, aslida yashashga intilishida uning ruhiyatida aks etadi: “ U shu qadar tushkunlikka berilgan ediki, hatto ko‘chaga ham chiqqisi kelmasdi.

Sog‘lom, baxtiyor kishilarni, ayniqsa, arzimagan narsalarni bahona qilib, bir kunda ikki- uch marta oldiga chiqadigan qo‘shnisi Sanobarni umuman ko‘rgisi kelmay qolgandi. Nega yeyish-ichishining tayini bo‘lmasa ham ular soppa- sog‘u, men o‘limga mahkum bo‘lib qoldim, degan xudbin o‘y xayolini band etgan edi.

Hatto ko‘chadan o‘tayotgan ayollarning tuflilarini ham eshitishni xohlamasdi. Yotoqxonasidagi derazalarni qalin pardalar bilan to‘sib tashlagandi.” Ko‘rinadiki, Latofat xonim obrazi personaj nutqi va psixofiziologik holat tasvirlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Onasi qizi Latofatning bedavo dardiga ilon go‘шти shifo bo‘lishini aytganda uning holatida psixofiziologik o‘zgarishlar yuz beradi: “Latofat xonimning butun vujudi muzlab ketdi.

Yurak urishi tezlashib, turgan yerida qaltiray boshladi. Quloqlari chippa bitib, hech narsani idrok etolmay qoldi...”. Yuqoridagi parcha qahramonning keskin ruhiy larzaga tushgan holatini ifodalovchi kuchli psixologik tasvir hisoblanadi. Bu yerda yozuvchi voqeani oddiy xabar sifatida emas, balki inson tanasi va ruhiyatida birdan yuz beradigan ichki silkinishlar orqali ochib beradi. Latofat xonim eshitgan gap uning ongiga bevosita ta‘sir qilib, avvalo tanadagi reaksiyalar orqali namoyon bo‘ladi.

Demak, parcha markazida tashqi voqea emas, balki shu voqeaning ayol ruhiyatida uyg‘otgan qo‘rquv, vahima, jirkanish va ojizlik hissi turadi. “Butun vujudi muzlab ketdi” ifodasi qahramonning ichki dunyosida paydo bo‘lgan kuchli iztirobni obrazli tarzda ochadi. “Muzlab ketish” oddiy sovg‘otish emas, balki ruhiy zarba natijasida insonning bir lahzaga karaxt bo‘lib qolishini bildiradi.

Latofat xonim eshitgan xabarni ongli ravishda qabul qilishga ulgurmaydi, ammo uning tanasi bu qo‘rquvni darhol sezadi. Bu holat psixofiziologik jihatdan kuchli stress, shok va vahima reaksiyasiga yaqin turadi. Inson kutilmagan, dahshatli yoki jirkanch xabarni eshitganda avvalo tana “javob beradi”: yurak urishi tezlashadi, qo‘l-oyoqlar qaltiraydi, eshitish va idrok qilish qobiliyati vaqtincha susayadi.

Yozuvchi aynan shunday tabiiy holatni badiiy tasvirga aylantirgan. “Yurak urishi tezlashib” jumlasini Latofat xonimning qo‘rquv darajasi oshganini bildiradi. Yurak — badiiy adabiyotda ko‘pincha his-tuyg‘ular markazi sifatida talqin qilinadi. Bu yerda yurak urishining tezlashuvi qahramonning ichki muvozanati buzilganini, u o‘zini boshqarolmay qolganini ko‘rsatadi.

Ayol ruhiyatida xavotir, ishonchsizlik va ichki qarshilik bir paytda uyg‘onadi. Chunki unga aytilgan “davo” oddiy dori emas, balki madaniy tasavvurda qo‘rquv, jirkanish va xavf bilan bog‘langan ilon go‘штиidir. Shu sababli bu xabar Latofat xonim uchun faqat davolanish haqidagi ma‘lumot emas, balki ruhiy sinov sifatida namoyon bo‘ladi.

“Turgan yerida qaltiray boshladi” tasviri qahramonning tashqi harakatsizligi bilan ichki titrog‘i o‘rtasidagi ziddiyatni ko‘rsatadi. U joyidan jilmaydi, ammo butun tanasi larzaga keladi. Bu holat ayolning o‘zini tutishga urinayotganini, lekin ichki qo‘rquvini jilovlay olmayotganini bildiradi. Qaltirash psixofiziologik holati ruhiy beqarorlikning tanadagi ko‘rinishi hisoblanadi. Bunda qahramonning ruhiy kechinmasi tashqi portlash orqali emas, nozik tana reaksiyalari orqali berilgan. Bu esa tasvirni yanada hayotiy va ishonarli qiladi.

“Quloqlari chippa bitib” iborasi qahramonning atrofdagi tovush va voqealardan uzilib qolganini anglatadi. Kuchli ruhiy zarba vaqtida inson tashqi dunyoni to‘liq qabul qila olmaydi. Latofat xonim ham ayni paytda eshitgan gapining ta‘siridan chiqolmaydi. Uning ongida faqat bitta fikr — ilon go‘shiti bilan bog‘liq dahshatli tasavvur qoladi. Shuning uchun u atrofdagi boshqa gap-so‘zlarni eshitmaydi, voqelikni idrok etolmaydi. Bu yerda yozuvchi ruhiy shokning psixologik mexanizmini juda aniq ko‘rsatgan: avval tana muzlaydi, keyin yurak tez uradi, so‘ng qaltirash boshlanadi, nihoyat idrok susayadi. “Hech narsani idrok etolmay qoldi” jumlasini parchaning psixologik cho‘qqisi hisoblanadi.

Bu holat Latofat xonimning ongida vaqtincha bo‘shliq paydo bo‘lganini bildiradi. U eshitgan xabarni mantiqan tahlil qila olmaydi, uni qabul qilishga ichki tayyorgarligi yo‘q. Demak, qahramon tanasi va ruhiyati o‘rtasida kuchli ziddiyat yuzaga kelgan: bir tomondan, darddan qutulish istagi bor, ikkinchi tomondan, tavsiya etilgan “davo” uning ayollik nozikligi, madaniy qarashlari va tabiiy qo‘rquviga zid keladi. Parchada ayol ruhiyatining nozik qirralari ham yorqin ochiladi. Latofat xonimning reaksiyasi faqat kasallikdan qo‘rqish emas. Bu holatda ayolga xos sezgirlik, jismoniy va ruhiy noziklik, ichki hadik kuchli namoyon bo‘ladi.

Ayol obrazining ruhiy olami ko‘pincha mayda, ammo chuqur kechinmalar orqali ochiladi. Latofat xonim ham tashqi tomondan oddiy xabar eshitgandek ko‘rinsa-da, uning ichida kuchli iztirob kechadi. U darddan xalos bo‘lishni xohlashi mumkin, ammo buning uchun ilon go‘shiti iste‘mol qilish kerakligi haqidagi fikr uning ongida jirkanch va qo‘rqinchli tasavvur uyg‘otadi. Adabiy jihatdan parcha dinamik psixologik tasvirga qurilgan. Har bir gap qahramon holatining yangi bosqichini ochadi: avval “vujud muzlaydi”, keyin “yurak tezlashadi”, so‘ng “qaltirash” boshlanadi, undan keyin “quloqlar bitadi” va nihoyat “idrok yo‘qoladi”.

Bu ketma-ketlik tasodifiy emas. Yozuvchi ruhiy zarbaning tanada qanday bosqichma-bosqich namoyon bo‘lishini izchil ko‘rsatadi. Natijada o‘quvchi Latofat xonimning qo‘rquvini faqat bilmaydi, balki uni sezadi. Hiloyada ichki monolog yoki bevosita his-tuyg‘u nomlari ko‘p ishlatilmagan. Masalan, yozuvchi “Latofat xonim juda qo‘rqdi” deb to‘g‘ridan-to‘g‘ri aytmaydi. Buning o‘rniga qo‘rquv tanaviy belgilar orqali tasvirlanadi. Bu badiiy usul psixologizmning muhim ko‘rinishidir. Qahramon ruhiyati tashqi harakat, tana reaksiyasi va obrazli ifodalar orqali ochiladi. Shuning uchun parcha ta‘sirchan, jonli va tabiiy chiqqan. Latofat xonim obrazida ayolning dard oldidagi ojizligi bilan birga, ichki iztirobi ham ko‘rinadi. Kasallik odamni nafaqat jismonan, balki ruhiy jihatdan ham sinovdan o‘tkazadi.

Ayniqsa, ayol obrazida bu sinov yanada murakkab ko'rinadi: u darddan qutulishni istaydi, biroq davo yo'li uning tabiiy sezgilariga zid keladi. Shu sababli Latofat xonimning qo'rquvi oddiy qo'rquv emas, balki dard, najot va umidsizlik qorishmasidan iborat murakkab ruhiy holatdir. Yozuvchi bir necha qisqa jumla orqali qahramonning butun ichki dunyosini ochishga erishgan: Latofat xonimning tanasi ham, ruhi ham bir paytda larzaga keladi. Shu jihatdan parcha asarda psixologik chuqurlik yaratishga xizmat qiladi.

Ayol va ona sifatida uning orzusi bedavo dardni yengib, oilasi bilan baxtli yashash, farzandlarining kamolini ko'rish edi. Shu boisdan, yashashga, sog'ayishga intilaveradi. Ayniqsa, turmush o'rtog'ining "har ehtimolga qarshi" harakatlari xotini uchun yana-da og'ir ruhiy zarba bo'ladi. Qo'shnisi Sanobar qoshga surtadigan o'smani shifo bo'lishi aytgani yodiga tushib," Ertasi kuni rang- ro'yi bir holatda Sanobarnikiga chiqdi. Qo'lida bir siqim pul...

– Menga ...o'sma...olib kelib bering, – deya oldi u zo'rg'a. Ko'zlariga yosh to'lib ketganidan qo'shnisining yuzlariga qaray olmadi.

Qo'shnisidan olgan o'smani "o'zi yaxshi ko'radigan gulli piyolani stol ustiga qo'yib, kaftlari orasiga o'smani olib siqa boshladi. Bir xo'plaganda "zaharday achchiq suyuqlik avval lablarini, tilini, tanglayini kuydirib o'tdi-yu, oshqozonga yetib taqqa to'xtadi. Bemor ayol ruhiyatidagi iztirob "bir xo'plam suyuqlikka qoniqish paydo qilmadi". Haddan ortiq asabiy holatda piyoladagi hamma suyuqlikni "cho'lda suvsiz qolgan odamday tashnalik bilan yutoqib-yutoqib icha boshladi." Aslida, uning sog'ayishga intilishi, atrofidagi insonlarning munosabati bemor ayol ruhiyatiga qattiq ta'sir qilgan edi. Aynan shu tasvirlarda bemor ayolning piyoladagi davo bo'ladigan suyuqlikka tashnaligi emas, hayotga bo'lgan tashnaligi aks etadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Zulfiya Qurolboy qizi hikoyalarining aksariyatida ayol bosh obraz sifatida tasvirlanadi va har bir ayol qahramonlari tasvirida ayollarga xos ruhiy olam, his-tuyg'ular va kechinmalar namoyon bo'ladi. Xususan, "Ayol", "Latofat xonim" hikoyalarida ham bemor ayolning badiiy psixologizmi, psixofiziologik holatlari yorqin aks ettirilgan. Muallif bemor ayol obrazlarini shakllantirishda personaj nutqi, badiiy psixologizm va peyzaj tasvirlaridan mohirona foydalanadi.

FOYDALANILGAN MANBALAR:

1. Solijonov Y. Hozirgi adabiy jarayon. – Toshkent : Innovatsiya-ziyo. 2020.
2. Adabiy tur va janrlar. III jildlik. I jild. – Toshkent: Fan, 1992.
3. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent : G'.G'ulom, 1996.
4. Qur'onov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: A.Qodiriy, 2004.
5. Qur'onov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
6. S.Usmonova. O'zbek va ingliz romanlarida ayol ruhiyati tasviri. Filol.fan. nomz. ...diss. – Farg'ona, 2021.

7. Zulfiya Qurolboy qizi. Ayol. Hikoyalar. – Toshkent : G'.G'ulom, 2019